

לשוננו לעם

עורכים: דוד טלשיר, חיים א' כהן, יוסף עופר

מתוך

כרך מט, תשנ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

האיטלקית שפה שמית?

פתגם לטיני אומר שלעולם לא תמצא טענה אווילית אחת שמישהו מן הפילוסופים לא טען אותה. מסוג זה היא טענתו של פִּיאֶרְפֶּרנְצֶ'סְקוֹ גִ'מְבולָרִי (Pierfrancesco Giambullari, 1495-1555), שמוצא הלשון האיטלקית הוא הלשון הארמית, דרך הלשון האטרוסקית.

גימבולארי היה איש פירנצה, היסטוריון, סופר ומלומד, בקי בכמה לשונות, ביניהן עברית וארמית, ובין הראשונים שעסקו בחקר הכתובות האטרוסקיות שהיו הולכות ומתגלות במקומות שונים בטוסקאנה.

עלינו לזכור שהאטרוסקים היו עם שישב במרכז איטליה עוד לפני ייסודה של רומא, וגרעינו העיקרי בחבל ארץ הקרוי היום טוסקאנה; מוצאו ודרך התגבשותו שנויות במחלוקת בין החוקרים. עם זה הגיע לשיא התפתחותו במאה השישית לפני הספירה, והוכחד על ידי הרומאים. הלשון האטרוסקית לא הייתה לשון הודו-אירופית. היא נכתבה באלפבית הקרוב לאחד האלפביתים היווניים העתיקים, וחדלה מלהתקיים יחד עם אומתה בזמן האימפריה הרומית. עדויותיה המוחשיות הן בעיקר כמה אלפי כתובות קבורה; מחמת קוצרן וחד-גוניותן של כתובות אלו אין לשון זו ידועה לנו כל צורכה.

בשנת 1546 הוציא גימבולארי לאור ספר בשם *Origine della lingua fiorentina* ("המקור של לשון פירנצה"), ובו הוא מציג את הטענה שמקור הלשון האיטלקית, הקרויה כאן "פלורנטינית", אינו הלטינית אלא הארמית. טענה זו התאימה יפה לאווירה ששררה בפירנצה באותו זמן, תחת שלטונו של קוזימו דה מדיצ'י (Cosimo de' Medici), שהספר הוקדש לו.

קוזימו דה מדיצ'י שלט על פירנצה ועל טוסקאנה בתואר דוכס (duca) החל בשנת 1537, ומשנת 1569 בתואר דוכס גדול (granduca), אשר העניק לו האפיפיור. הוא הרחיב את תחומי שלטונו בדרכי מלחמה, שכלל את ניהול המדינה, הוסיף בניינים מפוארים לפירנצה בירתה, וביקש להאדיר את כבודה ואת חשיבותה של טוסקאנה בין המדינות שחצי האי האיטלקי היה אז מחולק בהן. השקפה מקובלת היא שלשון פירנצה (שבזכות הסופרים הגדולים של המאה הי"ד נהפכה במשך הזמן ללשון הסטנדרטית של איטליה כולה) התפתחה מן הלטינית, הלשון של רומא, ומכיוון שלפי תפיסת הזמנים ההם כל התפתחות של לשון קלאסית אינה אלא קלקול, נמצא שלשון פירנצה אינה אלא לטינית

מקולקלת (*una corruzione della lingua latina*, עמ' 139) – וזה בוודאי אינו כבוד לטוסקאנה! תמורת זאת ביקש ג'מבולארי להוכיח שלשון פירנצה נובעת מן הארמית, ומשום כך אינה מעין סרח העודף של הלטינית אלא עתיקה ואצילה הרבה יותר ממנה.

לפניי ספר שנדפס במילאנו בשנת 1827, בתבנית אוקטאבו קטן, שבו "הרצאות" של ג'מבולארי בנושאים שונים ונספח להן החיבור שאנו עוסקים בו, התופס בספר 154 עמודים (עמ' 135-288). המחצית הראשונה של החיבור עוסקת בהיסטוריה, ורק המחצית השנייה בלשון. מטרת החלק ההיסטורי היא לבאר כיצד הגיעה הארמית לטוסקאנה. המחבר משתמש לשם כך בשפע מקורות ומראה בקיאות מופלגת: מקרא, ספרי יוסף בן מתתיהו, חיבורים יווניים ורומיים, ספר ההיסטוריה של הכהן הבבלי בְּרוֹסוּס מן המאה השלישית לפני הספירה שאבד אך מובאות רבות ממנו שרדו בכתבי סופרים מאוחרים, וחיבורי ההבראיסט סבסטיאן מינסטר (Sebastian Münster) מן המאה הט"ז. את כל אלה הוא מצרף לפסיפס משגע. די אם נזכיר שלדעת ג'מבולארי הגיבור המקראי נח והאל הרומי יאנוס הם איש אחד; נח-יאנוס זה הגיע מבבל לאיטליה והביא עמו את לשונו ואת הכתב שבו היא נכתבת. כך מסביר המחבר את העובדה שהאטרוסקית נכתבת מימין לשמאל, כמו הארמית – דבר שאינו מדויק, כי היא נכתבה פעם בכיוון זה ופעם בכיוון ההפוך (אך אמת היא שהכתובות האטרוסקיות העתיקות ביותר נכתבו מימין לשמאל). ראה לעובדה שחן ופליטי המבול הגיעו לאירופה היא השם "גאלי" של יושבי צרפת העתיקים, הגזור מן המילה גַל מפני שהם "צפו על פני הגלים" ונמלטו! מאותה מילה, גל, בא גם השם של סוג ספינה גדולה של הימים ההם הנקראת באיטלקית *galea*, מפני שהיא "נישאת על הגלים".

ג'מבולארי לא היה שותף לסברה, שהייתה המקובלת על יהודים ועל שאינם יהודים מימי התלמוד עד המאה הי"ח, שהעברית היא אם כל הלשונות, והן נפרדו ממנה בעת מגדל בבל; לדעתו אברהם אבינו דיבר לפי ארץ מוצאו ארמית, ולשונו השתנתה במשך הדורות ונהפכה ללשון העברית, קרובה לארמית אך שונה ממנה, ומשום כך הוא משתמש בכינויים בעברית וארמית כמעט ללא הבחנה. מן הארמית באה לדעתו הלשון האטרוסקית בזכות נדודיו של נח-יאנוס, וממנה השתלשלה הלשון של פירנצה, הקרובה בשל כך לעברית בכמה פרטים. הוא "מוכיח" מוצא זה ראשית כול על ידי הדמיון של מילים ושורשים רבים שבשתי השפות, והנה כמה מהם: *ambasciata* ('שליחות') – בִּישֶר; *mezzo* ('אמצע') – מִיצֶע; *nodo* ('קשר') – עֵנֵד; *arra* ('עירבון') – עִירְבוֹן; *avello* ('קבר') – אֶבֶל; *ballare* ('רקד') – בַּל; *bandire* ('הכריז') – בִּין; *battere* ('הִקֵּה') – בִּטֶש; *borro* ('שקע עמוק באדמה') – בּוֹר; *botte* ('מכל ליין') – חֲבִית; *bracco*

(ימין כלב ציד') - ברח; calamita (יאבן שואבת') - חלמיש; cavo (יחבל') - קו; come (ישווה') - כמו; dardo (יחץ') - דרדר; fallito (מי שפשט את הרגל) - פליט; fetta (יפרוסת לחס') - פת (עמ' 230-231). בכך אין חידוש רב, שכן מלומדים רבים כבר חיפשו והמציאו זיקות כאלה לאור ההנחה שכל השפות נובעות מן העברית. יתר על כן מקובל היום להניח שהימצאות מילים דומות בשתי שפות אינה הוכחה על מוצא משותף, הן מפני שהמילים עשויות להישאל משפה לשפה והן מפני שהדמיון עשוי להיות מקרי. הדבר המעניין שבחיבור שלנו הוא ההשוואה של קווי מבנה המשותפים לאיטלקית ולארמית-עברית והנעדרים מן הלטינית, והיא לדעת המחבר הוכחה ניצחת לטענתו. ג'מבולארי מונה שלושה-עשר קווים כאלה (עמ' 224-229), ואנו נביא להלן את המשמעותיים ביותר.

(1) בתחום תורת ההגה מציין המחבר שבארמית ובאיטלקית נמצא ההגה š (הנכתב באות שי"ן באחת ובדיאגרף [צירוף שתי אותיות] sc באחרת); הגה זה אינו קיים בלטינית. (2) בכל אחת משתי השפות יש שני הגאי e, שני o, שני s, ושני z. נראה שהמחבר מתכוון לצירי וסגול (שתי e), לחולם וקמץ קטן (שתי o), לסמ"ך ושי"ן שמאלית (שתי s), לזי"ן וצד"י (שתי z), זוגות- שהוא רואה כמקבילים לזוגות של האיטלקית: e סגורה (כגון במילה vero) ופתוחה (gèlo), o סגורה (come) ופתוחה (còsa), s קולית (base) ואטומה (casa), z קולית (zero) ואטומה (zoppo). (3) בתחום תורת הצורות הוא מצביע על קיומם של שני מינים (זכר ונקבה) ועל היעדרו של המין הסתמי, הקיים בלטינית. (4) בשתי השפות אין יחסות, ואילו בלטינית יש. (5) בשתי השפות אין ביטוי מורפולוגי ליחס היתרון, לעומת הלטינית שיש בה לצורך זה הסיומת -ior (כגון clarus - 'בהיר', clarior - 'יותר בהיר'). (6) בשתי השפות משמשים כינויים חבורים לשם ולפועל, כגון (amar-lo) amarlo = לאהבו, (benedisse-mi) benedissemi = בירכני, (benedisse-lo) benedisselo = בירכו, (fratello-mio) fratelmo = אחי, signorso (signor-suo) = אדנותו בהוראת 'אדוני, ועוד (ואמנם יש להעיר שהכינוי החבור לפועל רגיל באיטלקית, אבל הכינוי החבור לשם הוא נדיר ביותר). (7) בעברית ובארמית יש תווית יידוע (ה' בראש המילה בעברית, אַ בסוף המילה בארמית) כשם שיש תווית יידוע באיטלקית, אך אין תווית כזאת בלטינית.

אכן כבוד המחבר במקומו מונח, אך אין צריך לומר שאין אלו אלא הבלים, כי כמעט כל הקווים האלה נמצאים בשפות אירופה האחרות, והם אינם אלא פרי של התפתחות היסטורית. בתרגיל של ג'מבולארי יש כדי לשכנע את מי שאינו יודע לא איטלקית ולא עברית, ואכן הוא מצא תומכים לשיטתו בין חכמי פירנצה, אשר מתנגדיהם קראו להם בלעג "ארמיים".

למעשה אין לנו כל ספק שהאיטלקית נובעת מן הלטינית, וכל הקורא משפט אחד באיטלקית ובלטינית מרגיש בדמיון שבין שתי הלשונות, בפרט במילון; מצד שני ברור שאין כל קשר בין הארמית לאטרוסקית ובין האטרוסקית לאיטלקית: כפי שכבר אמרנו, השפה האטרוסקית עברה מן העולם בימי האימפריה הרומית, זמן רב לפני שנולדה האיטלקית, ומשום כך לא היה ביכולתה להשפיע על לשון פירנצה. לא שרדו ממנה באיטלקית אלא שרידים מעטים: כמה שמות של ערים ונהרות, ואולי כמה תופעות קלות של הגה שהשפיעו לדעת אחדים על לשון פירנצה, כגון המעבר $[k] < [h]$ של היגוי האות c בין תנועות: la casa (הבית) עשוי להיות הגוי la hasa בפי העם של פירנצה, ו-amico (ידיד) נעשה בפייהם ל-amioho ואפילו ל-amio.

את כל זה הבאנו לכמה מטרות: לשעשע את הקורא, להראות מה קורה כאשר הבלשנות מגויסת לצורכי פוליטיקה, להראות כיצד התפלפל מלומד איטלקי מן המאה הטיז, וללמד כמה ארוכה הדרך מכאן ועד לשיטות המבוססות יותר של הבלשנות המודרנית.

הידעת?

שמות בסופית -יה שמוצאם בלעז

החלטת האקדמיה קובעת ששמות בסופית -יה שמוצאם בלעז ינוקדו באחת משתי דרכים: (א) האות שלפני היו"ד תנוקד בשווא כאשר לפנייה תנועה כגון דְמוֹקְרָטִיָה, היִסְטוֹרִיָה, אֶקְזִמְיָה. (ב) האות שלפני היו"ד תנוקד בחיריק (וביו"ד יבוא דגש) כאשר לפנייה אות בשווא כגון גְאוֹמְטְרִיָה, פוֹנְקְצִיָה. להחלטה זו יש השלכה גם על כתיבן חסר הניקוד של המילים הללו. המילים שעל הדרך הראשונה ייכתבו ביו"ד אחת: דְמוֹקְרַטִיָה, היִסְטוֹרִיָה וכד', לעומת המילים שעל הדרך השנייה שכתבן בלא ניקוד יהיה בשתי יו"דין: גְאוֹמְטְרִיָה, פוֹנְקְצִיָה, קוֹנְקוֹרְדַנְצִיָה וכד'.

(וראה זיכרונות האקדמיה ללשון העברית מא-מג [התשנ"ד-התשנ"ו], עמ' 17; 176-180)